

توریسم، راهکاری جهت توسعه پایدار روستاهای مناطق بیابانی ایران، مطالعه موردی روستای فهرج،

استان یزد

یگانه آقازمانی^{۱*} اسماعیل قادری^۲

۱- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی توریسم دانشگاه آزاد علوم تحقیقات

۲- استادیار گروه جغرافیا دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات

چکیده:

امروزه توریسم به عنوان ابزاری جهت توسعه روستایی در نظر گرفته می شود. این پژوهش باهدف شناسایی قابلیت‌های توسعه گردشگری در روستای فهرج استان یزد و بهره برداری از این قابلیت‌ها جهت فراهم سازی زمینه های توسعه در چهارچوب توسعه پایدار انجام شده است. به منظور دستیابی به این هدف از مشاهده، مطالعه میدانی، مصاحبه نیمه ساختار یافته با مسولین و ساکنین روستا و پرسشنامه بسته استفاده شده است. تجزیه و تحلیل پرسشنامه ها به روش کمی نشان میدهد روستای فهرج پتانسیلهای لازم جهت توسعه گردشگری را دارد. اما به دلیل عدم بهره برداری از این قابلیت‌ها زمینه توسعه پایدار روستایی در این منطقه فراهم نشده است. با بکارگیری مدل باتلر مشخص شد که این روستا در مرحله اکتشافی قرار گرفته است و از اغلب منابع گردشگری روستا استفاده نشده است. در این مطالعه اثرات اقتصادی اجتماعی-فرهنگی و زیست محیطی گردشگری بر روستا و همچنین میزان رضایت جامعه میزبان بررسی شده است؛ علی رغم اینکه گردشگری در روستا اثرات مثبت اجتماعی - فرهنگی نظیر افزایش غرور روستاییان، افزایش آگاهی آنها از آثار تاریخی، بازسازی مکانهای تاریخی و حفاظت از آنها را در پی داشته است، جامعه میزبان نتوانسته از مزایای اقتصادی آن بهره مند گردد. با این حال گردشگری از بعد زیست محیطی با مراقبت بیشتر روستاییان از تمیز ماندن روستا همراه بوده است. به علت عدم وجود گردشگر کافی در روستا، گردشگری آثار منفی به همراه نداشته است. همچنین جامعه میزبان رضایتمندی خود را از توسعه گردشگری در روستا بیان کرده است.

واژه های کلیدی: توریسم روستایی، توسعه پایدار توریسم، توسعه پایدار توریسم روستایی، روستای فهرج

مقدمه:

ایران به علت واقع شدن بر روی کمربند خشک دنیای قدیم، به عنوان کانون تبلور حاکمیت ها و امپراطوری های مختلف (اهلرز، ۱۹۸۰) و قرار گیری در چهار راه تمدن های آسیایی و اروپایی دارای منابع گردشگری متنوع طبیعی و فرهنگی می باشد (O' Gorman et al., 2007). بخش وسیعی از ایران را بیابانهایی نظیر دشت کویر، دشت لوت و بیابان های پراکنده فرا گرفته است. این بیابانها ظرفیتهای توریستی متنوعی را فراهم آورده اند. کلوتهای، تلماسه ها، نبکاها، ماسه های روان و شوره زارها از جمله جاذبه های طبیعی محسوب می شوند که در کنار جاذبه های فرهنگی نظیر کاروانسراها، قنات ها، آب انبارها، روستاهایی با معماری ویژه اقلیم گرم و خشک و صنایع دستی می توانند در جذب توریست و در پی آن توسعه این مناطق نقش موثری ایفا کنند. با این حال مطالعات انجام شده نشان می دهند تا کنون برنامه ریزی مناسبی به منظور بهره برداری از قابلیت های مناطق بیابانی کشور صورت نگرفته است. همچنین، نبود زیر ساخت های مناسب، عدم تخصیص بودجه و سرمایه گذاری و عدم توجه خاص به مناطق بیابانی به عنوان سرمایه های اکوتوریستی در سطح کلان از جمله موانع توسعه توریسم پایدار در این مناطق می باشد (غلامی، ۱۳۸۷). علاوه بر مشکلات ذکر شده، در مناطق پربازدید بدلیل عدم وجود نیروی انسانی مناسب جهت مدیریت و ارائه خدمات گردشگری ظرفیت برد کارآمد در سطح پایینی قرار گرفته است (حسن پور، ۱۳۹۰).

در دهه های اخیر روستاهای ایران، بویژه در مناطق بیابانی، شاهد مهاجرت روستاییان به شهرها بوده است. مهاجرت های بی رویه به شهرها ناشی از عواملی نظیر تغییر سبک زندگی از کشاورزی به صنعتی، خشکسالی، افزایش جمعیت و در پی آن کمبود موقعیتهای کاری میباشد. در مناطق بیابانی این مشکلات به علت اقلیم نامناسب بیشتر است زیرا اقلیم بیابانی محدودیتهایی نظیر کمبود آب و به دنبال آن کاهش فعالیتهای کشاورزی و ترک روستا را در پی دارد. انزوای جغرافیایی و دور بودن از مرکز شهری و عدم توسعه زیر ساختها در کنار مشکلات اقلیمی زندگی را بر ساکنین سخت تر می نماید. در مقابل، این اقلیم بیابانی فرصتهایی برای روستاها فراهم کرده است که توجه به آنها به عنوان جاذبه های توریستی میتواند به توسعه روستاها کمک کند. برخی از این روستاها نظیر روستای گرمه در حاشیه بیابان مرکزی ایران، به کمک افراد بومی و خلاقیت آنان به منظور بکارگیری گردشگری به عنوان ابزاری برای توسعه در روستا اشتغال ایجاد کرده اند (ایرانی، ۱۳۸۹). در حالیکه، منطقه مهریز در استان یزد، نمونه ای از روستاهایی است که به

علت عدم بهره‌گیری از قابلیت‌های گردشگری همچنان با مشکلاتی که اقلیم بیابانی به آن تحمیل میکند مواجه می‌باشد (صالحی، 1388).

استان یزد با مساحت حدود 130458 کیلومترمربع در قسمت مرکزی فلات ایران و به فاصله 677 کیلومتری از پایتخت، شهر تهران، در 35/290 to 7/350 عرض شمالی تا 16/580 to 52050 طول شرقی واقع شده است که دربرگیرنده نامناسب‌ترین عوامل طبیعی غالب بر فلات مرکزی ایران است (سالنامه آماری استان یزد، 1387). این استان به وسیله استان‌های اصفهان، فارس، خراسان جنوبی، سمنان و کرمان محدود شده است. بواسطه احاطه شدن بوسیله بیابانی نظیر لوت و دشت کویر استان یزد به عنوان خشک‌ترین استان ایران با سخت‌ترین شرایط کویری می‌باشد (قبادیان، 1369). بر اساس آمارهای اداره کل منابع طبیعی استان یزد در سال 1388، سطح بیابان‌های این استان به حدود دو میلیون هکتار می‌رسد (امیدوار، ۱۳۸۴). بلندترین نقطه استان شیرکوه (4055m) می‌باشد. وجود نقاط مرتفع، استان را از نظر ژئو مورفولوژیکی تنوع بخشیده و علی‌رغم بیابانی بودن، مناطق ییلاقی را پدید آورده است. نوسان شدید درجه حرارت درجه حرارت ماکزیمم و مینیمم (c +460 to -200) در زمستان و تابستان و حتی در شب و روز، تابستان‌های طولانی و گرم که تا اواسط آبان ادامه می‌یابد، لخت بودن ناهمواریها که منجر به وزش طوفان‌های شنی ۴۰ تا ۶۰ روز از سال که می‌تواند به سرعت 90 کیلومتر بر ساعت برسد، گویای آن است که استان یزد شرایط آب و هوایی شدیداً بیابانی حکم فرماست. میانگین سالانه دما بین c 20.70 تا c 11.90 متغیر است (سالنامه آماری استان یزد، 1387).

بواسطه اقلیم خشک، این استان دارای جاذبه‌های اکوتوریستی از قبیل بیابان، کلوته‌ها، تلماسه‌ها، غارهای آهکی، کویرهای شور، سیرک‌های یخچالی، قنات‌ها می‌باشد که در فاصله کمی از یکدیگر میتوان آنها را مشاهده کرد. قدیمی‌ترین سازند‌های زمین‌شناسی (پره کامبرین) تا جدیدترین آنها (هولوسن) در فاصله ای کمتر از ۱۰۰ کیلومتر در این استان دیده می‌شود (امیدوار، ۱۳۸۴). آثار تاریخی نظیر خانه‌هایی با معماری بومی، کاروانسراها، آب انبارها و سایر منابع فرهنگی که قبلاً ذکر شد بیانگر پتانسیل‌های گردشگری استان می‌باشند.

گردشگری یکی از پردرآمدترین صنایع در اقتصاد امروز دنیا به حساب می‌آید. (Sharpley & Telfer, 2002). بسیاری از کشورها این صنعت پویا را به عنوان منبع اصلی درآمد، اشتغال‌زایی، رشد بخش خصوصی و توسعه ساختار زیربنایی می‌دانند. صنعت جهانگردی در

سراسر دنیا، به ویژه در کشورهای در حال توسعه، که شکل های دیگر اقتصادی مانند تولید یا استخراج منابع طبیعی به صرفه نیست، بسیار مورد توجه می باشد (Gee & Sola, 1997).

گردشگری روستایی جزئی از صنعت گردشگری به حساب می آید که می تواند در ایجاد درآمد مکمل و مشاغل جدید، ایجاد فرصت های کارآفرینی، جذب سرمایه و توزیع درآمد نقش مهمی ایفا کند (Su, 2011; Hutassin, 2008 Mason and Cheyne, 2000) با این حال، توجه به این نکته ضروری است که روستاها از جمله مقاصد گردشگری هستند که با دارا بودن گنجینه های میراث طبیعی و تاریخی یک ملت نقش مهمی ایفا می کنند و به علت آسیب پذیر بودن به راحتی در اثر فعالیتهای گردشگری تغییر می یابند (Lane, 1994). مفهوم توسعه پایدار توریسم به عنوان ابزاری برای رویا رویی با چالش های توریسم روستایی و همچنین ایجاد تعادل بین نیازهای اجتماعی، اقتصادی جوامع روستایی با تقاضای توریست ها و صنعت توریسم است در حالیکه از منابع طبیعی، دست ساز و فرهنگی محافظت کرده (Sharpley, 2007) و امکان نگهداری این منابع را جهت استفاده آیندگان فراهم آورد. این مفهوم بر روی سه عنصر سازنده سیستم گردشگری یعنی مقوله های محیط زیست، اجتماع و اقتصاد تاکید دارد (Swarbrook, 1999).

روستای تاریخی فهرج یکی از روستاهای شهرستان یزد است که در مرکز ایران و در یک منطقه خشک و نیمه خشک واقع شده است. این روستا به سبب وجود مسجد جامع فهرج که اولین مسجد ساخته شده در ایران پس از غلبه اعراب بر ایران (۶۳۷-۶۵۱ میلادی) می باشد، مورد بازدید قرار می گیرد. نزدیکی این روستا به شهر یزد، قراگیری روستا در مسیر یکی از محورهای اصلی ارتباطی استان، یزد- بافق، و دسترسی مناسب با جاده آسفالته منجر شده است تا گردشگرانی که در شهر یزد اقامت دارند از این روستا دیدن کنند.

نکته حائز اهمیت آن است که روندهای گردشگری تا چه حد در توسعه روستایی موثر بوده است. لذا مطالعه قابلیت های توسعه گردشگری در روستا جهت توسعه روستا در راستای رویکرد توسعه پایدار ضروری به نظر می رسد. این تحقیق تلاش دارد به سوالات زیر پاسخ دهد:

(۱) آیا روستای فهرج قابلیت های توسعه گردشگری را دارد؟ (۲) آیا استفاده از منابع گردشگری موجود

در روستا زمینه لازم جهت توسعه پایدار توریسم را در فهرج فراهم می کند؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق:

به دنبال استقبال مدیران، برنامه ریزان، مجامع بین المللی و ملی از اصول مطرح شده توسعه پایدار و در پی نگرانیهایی که از اثرات منفی توریسم انبوه و مدیریت نشده به وجود آمد، رویکرد توسعه پایدار توریسم مطرح شد (Vander, 2005). این رویکرد توریسم را به عنوان مثلی میداند که بین جامعه میزبان، زیستگاه آنها، توریستها و صنعت توریسم ارتباط برقرار میکند و هدف آن ایجاد سازش بین این سه وجه مثلث و برقراری تعادل طولانی مدت بین آنهاست. توریسم پایدار به دنبال کاهش تخریب محیط زیست و فرهنگ، افزایش رضایت بازدید کنندگان و افزایش رشد اقتصادی طولانی مدت منطقه است که از این راه میتوان رشد گردشگری را متعادل ساخت و از محیط زیست محافظت کرد (Lane, 1994). شارپلی (۲۰۰۳) اظهار میکند توسعه پایدار گردشگری همان بومی کردن است. به این معنی که توسعه پایدار توریسم باید به نیازهای جوامع بومی پاسخ دهد. که این مهم از راه بهبود زنجیره های عرضه محصولات محلی، تشویق کارهای دستی و صنایع دیگر، جلوگیری از نشت درآمدهای حاصل از توریسم به خارج از مقصد و اطمینان از اینکه توسعه در محدوده ظرفیتهای زیست محیطی و اجتماعی منطقه صورت میگیرد به این دلیل که هدف اصلی توسعه پایدار برآورده کردن نیازهای اساسی و خود اتکایی افراد محلی است (Sharpley, 2003).

اصول پایداری تمام جوانب زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی توسعه گردشگری را در بر گرفته، و یک تعادل مناسب باید بین این سه بعد صورت گیرد تا پایداری آن را در طولانی مدت تضمین کند: پایداری اقتصادی به معنی تضمین اجرای اقدامات اقتصادی طولانی مدت و قابل دوام، توزیع عادلانه مزایای اقتصادی در میان ذی نفعان که این مزایا شامل اشتغال ثابت، فرصتهای درآمدزایی و خدمات اجتماعی به جوامع میزبان و مشارکت در کاهش فقر میباشد. پایداری زیست محیطی به معنی استفاده بهینه از منابع زیست محیطی، حفاظت از منابع طبیعی و تنوع زیستی است. پایداری اجتماعی- فرهنگی شامل احترام به اصالت اجتماعی - فرهنگی جامعه میزبان، حفاظت از میراث فرهنگی دست ساخته و فرهنگ حاکم بر جوامع، درک بهتر مسائل درون فرهنگی میباشد (WTO, 2004).

شاخص های توسعه پایدار توریسم به منظور عملیاتی کردن مفهوم توسعه پایدار (Bell & Morse, 2003) و اندازه گیری آثار و پیامدهای گردشگری (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۹) مطرح شده اند. شاخصهای مربوط به ارزیابی توسعه پایدار توریسم در جوامع محلی و کوچک که سازمان جهانی گردشگری در سال ۲۰۰۴ پیشنهاد کرده است موارد زیر را در بر می گیرد: اثر بر زیرساختها، تجاوز به هنجارهای محلی، نقش توریسم در فرهنگ و اجتماع، مزایای توریسم برای جامعه (از نظر اشتغال و درآمد)،

مشارکت در مدیریت و توسعه توریسم، رضایت توریستها (WTO, 2004). در ارتباط با مناطق بیابانی شاخص‌هایی مربوط به ذخیره آب و فرسایش خاک را به سایر شاخص‌ها می‌توان اضافه کرد.

با در نظر گرفتن شاخص‌های ارائه شده و تطبیق آنها در یک منطقه کوهستانی در چین، شن و همکاران (۲۰۰۹) به این نتیجه رسیدند که توریسم کشاورزی در منطقه مورد مطالعه به پایداری نرسیده است. مطالعه (Su (2011) نشان می‌دهد دولت چین از گردشگری روستایی به عنوان ابزاری جهت توزیع درآمد در مناطق فقر زده روستایی، ایجاد درآمد مکمل و احیا هنرها و صنایع دستی بومی و بازگرداندن روستاییان به روستای خود استفاده کرده است. مهدوی و همکاران (1388) با مطالعه دره کن و سولقان در استان تهران به این نتیجه رسیدند که گردشگری منجر به تخریب محیط زیست افزایش قیمت‌ها و سوداگری زمین و اشتغال زایی محدود در منطقه شده است. در مقابل آثار مثبت اجتماعی مانند کاهش مهاجرت و افزایش بهداشت عمومی را به همراه داشته است. مطالعه خانی و همکاران (۱۳۸۸) در یکی از روستاهای نواحی ساحلی شمال ایران نشان می‌دهد روستاییان از گردشگری رضایت نداشته و گردشگری نه تنها نتوانسته از نظر اقتصادی موفق عمل کند بلکه محیط زیست نیز تخریب شده است.

مطالعات انجام شده جهت فراهم سازی توسعه پایدار از طریق گردشگری در مناطق بیابانی نشان می‌دهند مانند نامیبیا در جنوب افریقا، بیابان نژو در اسرائیل زمینه مشارکت افراد بومی منطقه را از طریق ایجاد کمپ‌های اکوتوریستی فراهم آورده اند (WTO, 2007). بعلاوه مطالعات سازمان جهانی گردشگری (۲۰۰۷) نشان می‌دهد در روستای کویری آسامو، واقع در جنوب شرق آسیا گردشگری اجتماع محور منجر به بهبود کیفیت و کمیت صنایع دستی روستا شده است که خود مشاغل غیر مستقیم ایجاد کرده است. در مراکش نیز سازمان کراک نیچر که یک سازمان مردمی است از طریق برنامه "گردش با شتر" توانسته اشتغال مستقیم و غیرمستقیم برای افراد بومی ایجاد کند. در ایران نیز صالحی (۱۳۸۶) با بررسی پتانسیل‌های گردشگری در منطقه مهریز در استان یزد با کمک مدل سوات نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای توسعه پایدار گردشگری را در این منطقه روستایی بیان کرده است.

منطقه مورد مطالعه

روستای تاریخی فهرج در شهرستان یزد و ۲۱ کیلومتری جنوب شرقی شهر یزد (مرکز استان یزد) در مسیر جاده یزد- بافق واقع شده است. قدمت این روستا به ۵۰۰۰ سال می‌رسد (فرهنگ آبادیهای شهرستان یزد ۱۳۸۸). بر اساس سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ این روستا ۶۲۹۴ نفر جمعیت دارد

و ۶۹۷ خانوار در آن زندگی می کنند. به علت نزدیکی این روستا به شهر یزد آمارهای مرتبط با عناصر اقلیمی این شهر به روستای فهرج قابل تعمیم می باشد. بر اساس اطلاعات ایستگاه سینوپتیک شهر یزد سال ۱۳۸۶ حد اکثر و حد اقل مطلق درجه حرارت شهر یزد به ترتیب حدود 43°C و 10°C - و متوسط درجه حرارت شهر یزد حدود 19°C بوده است. متوسط میزان بارندگی در این شهر حدود ۴۸ میلی متر در همین سال گزارش شده است (سالنامه آماری استان یزد، ۱۳۸۶). اغلب مردم روستا (۶۵٪) شغل آزاد از قبیل رانندگی و سایر مشاغل خدماتی را دارند. ۲۷٪ از مردم روستا کشاورزانی هستند که در گلخانه ها مشغول به کارند. کم آبی و خشکسالی که بین سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ در روستا اتفاق افتاد منجر به مهاجرت روستاییان به مناطق شهری و کاهش جمعیت روستا شد. تاسیس گلخانه ها و آبیاری به روش قطره ای در سالهای بعد منجر به بازگشت روستاییانی که روستا را ترک کرده بودند شد و جمعیت روستا بین سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۶ افزایش یافت (اداره آمار ایران ۱۳۸۸).

مسجد جامع فهرج که قدیمی ترین مسجد ساخته شد در ایران است مهمترین عامل جذب گردشگر در روستا محسوب می شود. فصل توریستی روستا اواخر زمستان و اوایل بهار است که ماه های اسفند و فروردین (ایام نوروز) را در بر می گیرد. تا به حال روندهای گردشگری در روستا مدیریت نشده و بدون برنامه ریزی می باشد. استراتژیهای پیشنهاد شده در برنامه استراتژیک منطقه نمونه گردشگری فهرج که توسط سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان یزد انجام شده است جامه عمل پوشیده و رها شده اند. به عنوان نمونه تدابیری از قبیل تاسیس گارگاه های صنایع دستی و بازارهایی جهت فروش محصولات کشاورزی جهت تشویق افراد محلی به منظور مشارکت در توسعه گردشگری روستا اندیشیده شده است که تا کنون اجرایی نشده اند. برنامه های توسعه ای دیگری از قبیل برنامه پارک روستایی و کمپ توریستی نیز تدوین شده اند که در مراحل اولیه بودجه گیری هستند. بازسازی منطقه تاریخی روستا که در آن قلعه مسجد آب انبار و خانه های قدیمی قرار گرفته اند توسط سازمانهای دولتی ذی ربط انجام شده است. قبرهای قدیمی که در ۲ کیلومتری روستا واقع شده اند به علت وجود اشیاء عتیقه مورد دستبرد قرار گرفته اند. با وجود اینکه چشم انداز روستا بیابانی است مناطق بیابانی اطراف روستا به ندرت مورد بازدید گردشگران قرار می گیرند. قناتهای روستا که خشکیده اند و خانه های تاریخی روستا از جمله جاذبه های تاریخی روستا هستند که بدون استفاده رها شده و بازدید نمی شوند.

روش تحقیق:

از روش مطالعه کمی در این تحقیق استفاده شده است. مصاحبه های نیمه ساختاریافته با نخبگان که سه نفر از اعضای دهیاری روستا بودند انجام شد. پرسشنامه های بسته که بر اساس طیف لیکرت (۱- کاملاً مخالف تا ۵- کاملاً موافق) تهیه شده بودند بطور تصادفی در میان ۸۳ نفر از روستاییان که بالای ۱۸ سال سن داشتند توزیع شدند. روش گرد آوری اطلاعات کتابخانه ای و اسنادی، مشاهده، مطالعه میدانی می باشد. جامعه آماری تحقیق شامل مردم و مسولین روستا است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران از میان ۶۹۷ خانوار ۸۵ خانوار به دست آمد.

پرسشنامه نخبگان بطور متفاوتی تهیه شد که شامل پرسشهای بسته جهت سنجش رضایت جامعه میزبان از گردشگری و اثرات آن و پرسشهای باز به منظور بررسی برنامه ریزی و مدیریت گردشگری روستا می شد.

ابزار تجزیه تحلیل داده ها نرم افزار Spss بوده و از آزمون میانگین جامعه آماری یا تی تست به جهت آزمون فرضیات استفاده شده است. بر اساس این آزمون داده های بدست آمده با عدد ۳ مقایسه شده است زیرا گزینه های موجود در پرسشنامه ها دامنه ای از اعداد ۱- کاملاً مخالف ۲- مخالف ۳- بدون نظر ۴- موافق ۵- کاملاً موافق را در بر می گرفت. در صورت کمتر بودن میانگین از عدد ۳ فرضیه مورد نظر رد شده و در صورت بیشتر بودن میانگین فرضیه مورد نظر تائید میشود. علاوه بر آن از مدل تالک نیز به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات کمک گرفته شده است. پرسشنامه مسؤلین روستا به علت تعداد اندک (۳ پرسشنامه) امکان تجزیه و تحلیل آماری نداشته و از این رو به توضیح نظرات آنان اکتفا شده است. فرضیات تحقیق عبارتند از:

۱- به نظر میرسد روستای فهرج پتانسیلهای لازم جهت توسعه گردشگری را به دلیل قدمت تاریخی و چشم انداز بیابانی دارا میباشد.

۲- به نظر میرسد بهره برداری از منابع گردشگری روستا زمینه توسعه پایدار روستایی را فراهم می کند

۲-۱- توسعه گردشگری در روستای فهرج می تواند زمینه پایداری اقتصادی را فراهم کند.

۲-۲- توسعه گردشگری در روستای فهرج می تواند زمینه پایداری اجتماعی- فرهنگی را فراهم کند.

۲-۳- توسعه گردشگری در روستای فهرج می تواند زمینه پایداری زیست محیطی را فراهم نمی کند.

۲-۴- روستاییان از توسعه گردشگری در روستای فهرج رضایت دارند.

یافته ها:

یافته های تحقیق به شرح زیر می باشند: اول، بررسی ویژگیهای جمعیت شناختی پاسخگویان نشان می دهد اغلب پاسخگویان (۸۶.۷٪) بین سنین ۱۸ تا ۵۰ سال، بودند. بیش از ۸۰٪ از پاسخگویان مرد بوده و سواد دیپلم یا زیر دیپلم داشتند. اغلب آنان شغل آزاد داشتند. مدت اقامت اکثر شرکت کنندگان بیش از ۲۰ سال عنوان شد.

دوم، یافته های حاصل از مطالعات میدانی، کتابخانه ای- اسنادی، مصاحبه با مردم و مسولین روستا نشان می دهد روستای فهرج پتانسیلهای لازم جهت توسعه گردشگری را دارد:

روستای فهرج روستایی تاریخی است که دارای آثار تاریخی و منابع طبیعی می باشد. مسجد جامع فهرج که قدیمی ترین مسجد ساخته شد در ایران است مهمترین عامل جذب گردشگر در روستا محسوب می شود. در کنار این منابع وجود زیرساختهایی که در کمتر روستایی در مناطق بیابانی وجود دارند نظیر آب، برق، مخابرات، جاده مناسب، بانک، مهاجر پذیر بودن روستا به علت روی آوردن به کشاورزی غیر سنتی، جمعیت نسبتا باسواد، افزایش مراکز خدماتی، احداث اقامتگاه و اقدامات مرمتی که در آثار تاریخی روستا انجام گرفته است نشان می دهند روستای فهرج سکونتگاهی فعال بوده و آثار تاریخی آن به دست فراموشی سپرده نشده است. توریستها اغلب در ماه اسفند و فروردین از روستا بازدید میکنند. بطور کلی تعداد گردشگران این روستا اندک بوده و بطور پراکنده در قالب تور یا و بطور انفرادی وارد روستا می شوند. تمام خدمات توسط تور لیدر ها ارائه می شود و یا توسط افراد از بیرون روستا تهیه می شود. روستا به سبب دارا بودن اقلیم خشک و تبع آن داشتن زمستانهای سرد و تابستان های گرم در طول فصل گرم و سرد سال کمتر مورد بازدید واقع شده و حتی ممکن است چند هفته مورد بازدید واقع نشود. فصل توریستی روستا اواخر زمستان و اوایل بهار است که ماه های اسفند و فروردین (ایام نوروز) را در بر می گیرد. در این ماه ها تعداد گردشگران وارد شده به روستا نسبت به ماه های دیگر افزایش می یابد. قرارگیری روستا در نزدیکی شهر یزد و جاده یزد - بافق باعث شده است تا توریستهایی که با هدف بازدید از شهر یزد در این شهر اقامت دارند یا به منظور بازدید از مقصد دیگری مجبور به عبور از جاده یزد - بافق می باشند با اقامتی چند ساعته در روستا از روستا دیدن می کنند. به این ترتیب روستا یک زیر مقصد گردشگری محسوب می شود.

به نظر مسولین روستا مهمترین عوامل جذب گردشگر به روستا فضای مسجد جامع فهرج و جاذبه های طبیعی (کویر) هستند که اهمیت زیاد یا خیلی زیاد دارند و سایر آثار تاریخی مانند مزار شهدا، معماری و آداب و سنن و مراسم سنتی روستا نسبت به دو عامل ذکر شده، از اهمیت کمتری برخوردارند. به عقیده آنان

روستا با مشکلاتی نظیر کم آبی، مالکیت زمین، بادهای شنی، دسترسی و حمل و نقل وجود ندارد. همچنین تبلیغات و اطلاع رسانی برای جاذبه های گردشگری روستا در طول سال انجام نمیشود. تنها اقدامی که جهت تبلیغ جاذبه های گردشگری در روستا انجام گرفته است چاپ بروشور است. این بروشورها سال پیش در بین مسافران نوروزی توزیع شده است. روستاییان نیز در مدیریت، تهیه و اجرای فعالیتهای و برنامه های مرتبط با گردشگری مشارکت داده نمی شوند. تنها یکی از مسولین روستا از برنامه های تدوین شده جهت توسعه گردشگری که در وضع موجود به آنها اشاره شد، مطلع بود. از دید گاه مسولین ورود گردشگران به روستا نسبت به سالهای پیش روند افزایشی داشته است و اقدامات توسعه ای نظیر بهبود جاده، مرمت آثار تاریخی از عواملی هستند که در جذب گردشگر به روستا اهمیت داشته است.

یافته های بدست آمده از پرسشنامه مردم نشان می دهد بیش از ۹۰٪ از پاسخگویان معتقدند گردشگری به نفع مردم فهرج میباشد و با توسعه گردشگری در روستا موافق و خیلی موافق هستند. اغلب پاسخگویان اظهار داشتند که بسیار مایل هستند که هر زمان (تعطیلات و تمام فصلهای سال) گردشگران بیشتری در روستا ببینند. علاوه بر آن، اغلب افراد موافقت خود را با اقدامات زیر نشان دادند: بهره برداری از بیابان جهت انجام فعالیتهای توریستی، ساخت اقامتگاه و مراکز پذیرایی و خدماتی، آگاه سازی و آموزش افراد بومی، مشارکت در برنامه ریزی و مدیریت گردشگری. برای ملاحظه سایر اقدامات به جدول ۱ مراجعه کنید.

آزمون فرضیه نشان می دهد ساکنین روستا موافقت خود را با فرضیه اول "روستای فهرج پتانسیلهای لازم جهت توسعه گردشگری را دارا می باشد" نشان داده اند. طبق جدول شماره ۲ میانگین به دست آمده از پرسشنامه مردم بیشتر از عدد ۳ بوده و فرضیه مورد نظر اثبات می شود.

چهارم، آزمون فرضیه دوم توسط آزمون میانگین جامعه آماری موافقت پاسخگویان را با " بهره برداری از منابع گردشگری روستا زمینه توسعه پایدار روستایی را فراهم می کند" تایید می کند. همانطور که در مبانی نظری تحقیق اشاره شد به عقیده اسواربروک (۱۹۹۹) و گی (۱۳۸۸)، در مفهوم توسعه پایدار توریسم بر روی سه مقوله اقتصاد، اجتماع و محیط زیست تاکید می شود. بنابراین به منظور آزمون فرضیه دوم چهار زیر فرضیه کمک گرفته شد تا اثرات گردشگری بر توسعه پایدار روستایی در فهرج از ابعاد مختلف بررسی شده و میزان رضایت ساکنین از توسعه گردشگری به عنوان یکی از شاخه های توسعه پایدار توریسم روستایی مشخص گردد.

آزمون زیر فرضیه اول مخالفت پاسخگویان را با "توسعه گردشگری در روستا زمینه پایداری اقتصادی را فراهم میکند" نشان می دهد. زیرا اغلب پاسخگویان نظر چندان موافقی (مخالف، خیلی مخالف و نظری ندارم) با متغیرهای مربوط به ارزیابی بعد اقتصادی ابراز نکردند. جهت ارزیابی اثرات توریسم در منطقه مورد مطالعه شاخص های زیر بررسی شدند: کاهش بیکاری، افزایش در آمد، افزایش اشتغال جوانان و زنان، تغییر شغل از کشاورزی به گردشگری، مهاجرت از شهر به روستا به منظور اشتغال در گردشگری، ایجاد درآمد از بابت احیا صنایع دستی و غذاهای محلی و کسب سود از قبال گردشگری، مشارکت روستاییان در برنامه ریزی، مدیریت و تصمیم گیری فعالیتهای گردشگری. بررسی ها گویای آن است که گردشگری تاثیری به لحاظ اقتصادی در روستا نداشته زیرا کسب و کاری از قبال این فعالیتهای رونق نگرفته است و بنابراین در متنوع سازی اقتصاد روستا یا افزایش قیمتها تاثیری نداشته است (جدول شماره ۳).

آزمون زیر فرضیه دوم نیز مخالفت پاسخگویان را با این زیرفرضیه "توسعه گردشگری در روستایی می تواند زمینه پایداری اجتماعی - فرهنگی را فراهم کند" تایید می کند. یافته های به دست آمده نشان می دهند گردشگری از بعد اجتماعی و فرهنگی، جز در مورد یک مولفه، آثار منفی در پی نداشته است زیرا اغلب مردم روستا نظر چندان موافقی (مخالف، خیلی مخالف و نظری ندارم) با موارد زیر نشان ندادند؛ کاهش امنیت روستا، افزایش شلوغی و سر و صدا و اختلاف بر سر زمین و دخالت زنان در تصمیم گیریها، آسیب رساندن به آداب و رسوم و اخلاقیات، تغییر لهجه و زبان مردم و زنده کردن صنایع دستی. اما بیش از نیمی از ساکنین روستا بیان کردند که این گونه فعالیتهای منجر به تمایل اهالی روستا به پیروی از الگوی لباس پوشیدن گردشگران شده و بنابراین گردشگری تغییر نحوه لباس پوشیدن ساکنین روستا را در پی داشته است. در مقابل، اغلب ساکنین روستا اعتقاد داشتند گردشگری آثار مثبت اجتماعی در پی داشته است زیرا با دیدن گردشگرانی که از نقاط مختلف به دیدن روستا می آیند غرور آنان نسبت به روستا افزایش پیدا کرده و کنجکاوی آنان نسبت به آثار تاریخی بیشتر شده به این ترتیب آگاهی آنان از این آثار تاریخی افزایش یافته است (جدول شماره ۴).

در مورد زیر فرضیه سوم "توسعه گردشگری در روستا زمینه پایداری زیست محیطی را فراهم نمی کند" با توجه به اینکه میانگین به دست آمده ۲.۵۵۴۲ بیشتر از عدد ۳ می باشد مخالفت پاسخگویان با زیر فرضیه تایید می شود. داده های تحقیق نشان می دهند گردشگری آسیبهای زیست محیطی به همراه نداشته است زیرا منجر به تخریب محیط زیست، افزایش زباله و کمبود آب در روستا نشده است. از آثار مثبت زیست محیطی می توان به افزایش حفاظت از محیط زیست اشاره کرد. زیرا به عقیده ساکنین روستا

تعبیه سطلمهای زباله در بافت تاریخی روستا به تمیز ماندن این بخش از روستا کمک کرده است. اهمیت دادن روستاییان به تمیز ماندن روستا و خودداری از رها کردن زباله در محیط روستا گویای این مطلب است. (جدول شماره ۵).

با آزمون زیر فرضیه چهارم موافقت ساکنین روستا با "روستاییان از توسعه گردشگری در روستا رضایت دارند" تایید میشود. زیرا اغلب آنان با توسعه گردشگری و اقدامات ذکر شده جهت توسعه آن و مشاهده توریستهای دیگر در روستا موافق بوده و معتقدند گردشگری به نفع آنان می باشد (جدول شماره ۶). از طرف دیگر اغلب پاسخگویان نگرانی کمی از مواردی از قبیل بروز ناامنی، آلودگی محیط زیست، کمبود آب، روی آوردن جوانان به فرهنگ شهری، تخریب آثار تاریخی روستا و ساخت ساختمانهایی با معماری غیر بومی نشان دادند. حدود نیمی از پاسخگویان بیان کردند که از ورود افراد غیر بومی به روستا جهت اداره فعالیتهای گردشگری احساس نگرانی کردند. علاوه بر این، جدول شماره ۶ نشان می دهد ساکنین روستا با اقدامات توسعه گردشگری در روستا موافق هستند.

بحث و نتیجه گیری:

روستای فهرج پتانسیلهای لازم جهت توسعه گردشگری را دارد؛ زیرا دارای منابع تاریخی و طبیعی است که به عنوان عوامل جذبی می توانند عمل نمایند. روستاییان فهرج دارای روحیه مهمان پذیری هستند زیرا تمایل خود را به مشاهده تعداد بیشتر گردشگران و انجام اقدامات توسعه گردشگری نظیر بهبود دسترسی به آثار تاریخی و طبیعی با نصب تابلوهای راهنما و اقداماتی از این قبیل می باشند. همچنین مایل به مشارکت در توسعه بوده، جوان و با سواد هستند. مهاجر پذیر بودن و نرخ رشد مثبت روستا که منجر به ایجاد امکانات خدماتی جدید در روستا شده است به عنوان یکی دیگر از منابع گردشگری در روستا مطرح هستند که عامل پیشبرنده گردشگری می باشند. زیر ساخت ها و تسهیلاتی از قبیل آب، برق، مخابرات، راه دسترسی مناسب از شهر یزد، بانک، اقامتگاه، اغذیه فروشی و برنامه هایی که به منظور توسعه گردشگری در روستا تدوین شده اند بیانگر قابلیت های روستا جهت توسعه گردشگری می باشند.

هر کدام از عوامل ذکر شده جزئی از سیستم گردشگری هستند که به گفته گان (۲۰۰۲) هر مقصد گردشگری جهت رسیدن به توسعه پایدار باید در برنامه ریزی به آنها توجه کند. عوامل ذکر شده ممکن است در برخی روستاها و بویژه روستاهای مناطق بیابانی این امکانات وجود نداشته باشد. کمبود آب، راه دسترسی نامناسب، دوری از مراکز شهری و انزوای جغرافیایی، کمبود امکانات رفاهی منجر به کمبود کار و

کاهش جمعیت در اینگونه روستاها شده و به این ترتیب توسعه گردشگری در این روستاها با مشکلاتی همراه است.

روستا با کمبود امکانات گردشگری نظیر اقامتگاه، مراکز خدماتی و پذیرایی روبرو بوده است. ابراز تمایل مردم روستا به احداث اقامتگاه و مراکز پذیرایی، خدماتی و بهره برداری از بیابان نشان از ناکافی بودن این مراکز در روستا دارد. همچنین، در مواردی عدم وجود این امکانات و تسهیلات جهت پذیرایی از توریستها می باشد. جز در مورد اندک هیچ گونه برنامه تفریحی در ارتباط با بیابان در روستا انجام نمی شود. در این رابطه میتوان از برنامه شتر سوری در بیابان نام برد که در سالهای اخیر در دوران نوروز انجام می شود.

با تطبیق یافته های تحقیق با چرخه زندگی گردشگری یا تالک که به مدل باتلر نیز معروف است، معلوم می شود که روستای فهرج در مرحله اکتشافی از چرخه زندگی گردشگری قرار دارد. در این مرحله از قابلیت های مقصد استفاده نشده و توریستها به صورت پراکنده و نامنظم از مقصد بازدید می کنند (Butler, 1999). در روستای فهرج نیز از برخی قابلیت های موجود در روستا بهره برداری نشده و منابعی که بازدیدکننده دارند نیز به طور پراکنده توسط توریستهای بی که امکاناتی در روستا برای آنها فراهم نشده مورد بازدید قرار می گیرد. جز موارد اندک، توریستها اقامت شبانه در روستا نداشته و روستاییان در تهیه غذا، راهنمایی و آمد و رفت آنها نقشی ندارند؛ گردشگران به منظور بازدید از اماکن تاریخی روستا هزینه ای پرداخت نمی کنند و اغلب خدمات از قبیل راهنما، غذا، ترانسفر از طرف تورگردانها و دفتر مسافرتی موجود در شهر یزد یا شهرهای دیگر ارائه می شود. تنها اقامتگاه روستا، که هنوز به طور رسمی مورد بهره برداری واقع نشده است، به دست فردی غیر بومی اداره میشود و ارائه خدمات در تمام تورهایی که به مقصد کویر انجام میشود به عهده این فرد می باشد. تنها در صورت اقامت گردشگر در این اقامتگاه است که از طرف افراد بومی غذا تهیه می شود. محصولات کشاورزی روستا نیز به گردشگران عرضه نمیشود در نتیجه زمینه ایجاد اشتغال مستقیم و غیر مستقیم در این زمینه گردشگری فراهم نیامده است. به این ترتیب افراد محلی مشارکتی در زمینه فعالیت های توریستی نداشته و اینگونه فعالیتها در بخش اقتصادی روستا نداشته است. بنابراین در حالیکه روستا دارای جاذبه های منحصر به فردی مانند مسجد جامع فهرج که اولین مسجد دوران اسلامی در ایران است، به دلیل عدم مدیریت و برنامه ریزی تا به حال نتوانسته از بابت ورود توریستها زمینه اشتغال و درآمدزایی افراد بومی را فراهم کند. تمام موارد ذکر شده اشاره به این نکته دارند که روستا در آغازین مرحله توسعه توریسم، مرحله اکتشافی، به سر میبرد. به این ترتیب هنوز فعالیت های گردشگری به مرحله ای از

توسعه نرسیده است که بتواند از نظر اقتصادی بهره ای برای افراد بومی داشته باشد یا اینکه پیامدهای منفی اقتصادی مانند افزایش قیمتها مانند افزایش قیمت زمین و هزینه های زندگی که ناشی از ایجاد رقابت در مقصد است، را در پی داشته باشد. معضل افزایش قیمتها در مقاصد گردشگری زمانی بروز پیدا می کند که مقاصد به حد اشباع یا فوق اشباع رسیده و تقاضا برای زمین، مسکن، مواد غذایی افزایش یابد. اما در روستای فهرج هنوز تقاضا به حدی نرسیده است که افزایش تقاضا برای کالاها روی قیمتها تاثیر گذار باشد.

با این حال گردشگری اثرات مثبت اجتماعی - فرهنگی از قبیل افزایش غرور روستاییان و آگاهی آنان از آثار تاریخی و تمیز نگه داشتن محیط روستا را به همراه داشته است. در عین حال منجر به گرایش جامعه میزبان (جوانان) به پیروی از الگوی لباس پوشیدن و آرایش سر و صورت به شیوه شهری شده است. این نشان می دهد فعالیتهای گردشگری حتی در مقیاس محدود نیز میتواند آثار مثبت و منفی از خود به جای بگذارد. همانطور که Lane (1994) اشاره کرده است روستا محیط آسیب پذیری است که در برابر گردشگری تغییر میابد. روستای فهرج نیز به عنوان یک زیرمقصد گردشگری از این قبیل آسیبها در امان نیست.

گردشگری از جنبه زیست محیطی تاثیر چندانی نداشته است زیرا روند ورود گردشگر به روستا به گونه ای است که خود به خود پایداری زیست محیطی را به همراه دارد؛ از قابلیت کویر بهره برداری نشده و کمتر توریستی وارد آن می شود؛ بازدیدها در مقیاس محدود انجام می شود که این تعداد تقاضا منجر به تخریب محیط زیست، افزایش زباله و کمبود آب در روستا نشده است. با این حال نصب سطلهای زباله به تمیز ماندن بافت تاریخی روستا کمک کرده است. به این ترتیب از سویی گردشگری به مرحله ای از توسعه نرسیده است که آثار و پیامدهای آن بر محیط زیست آشکار شود و از سویی دیگر، برنامه ای جهت کنترل روندهای گردشگری در روستا انجام نشده است تا بتوان نتیجه گرفت گردشگری بطور فعالانه ای در پایداری محیط زیست اثرگذار بوده است.

از این رو فعالیتهای گردشگری نه تنها بر روی کالبد فیزیکی و طبیعی روستا پیامدهای منفی نداشته بلکه آثار مثبتی هم در پی داشته است. با اینکه جامعه میزبان رضایت خود را از توسعه گردشگری نشان داده است اما ابراز نگرانی اندکی که آنها از آثار منفی اجتماعی - فرهنگی، که در اثر توسعه گردشگری که ممکن است متوجه روستا شود، نشان می دهد ساکنین فهرج شناخت کافی از فعالیتهای گردشگری و معایب و مزایای آن ندارند. از این رو ابراز تمایل آنها به توسعه به معنی شناخت کامل از گردشگری نمی باشد.

بنابراین بررسی های انجام شده در منطقه مورد مطالعه نشان می دهد که روستای فهرج از قابلیتهای بالای توسعه گردشگری برخوردار است. علی رغم اینکه گردشگری در روستا اثرات مثبت اجتماعی - فرهنگی در پی داشته است تاثیری در اقتصاد روستا نداشته و جامعه میزبان نتوانسته از مزایای اقتصادی آن بهره مند گردد. از این رو از بعد اقتصادی موفق عمل نکرده است. با این حال گردشگری از بعد زیست محیطی منجر به اقدامات مثبت شده است.

بر اساس یافته های تحقیق می توان نتیجه گرفت گردشگری تعادلی بین بخشهای اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و زیست محیطی ایجاد نکرده است و از این رو زمینه توسعه پایدار روستایی فراهم نشده است. از سویی دیگر، به علت نبود آمار و اطلاعات دقیقی از گردشگران وارد شده به روستا به طور دقیق در مورد توسعه پایدار روستایی نمی توان اظهار نظر کرد زیرا همانطور که در مبانی نظری تحقیق بیان شد به نظر Lane(1994) توریستها یکی از سه رکن اصلی توسعه پایدار توریسم را تشکیل می دهند که جلب رضایت آنان از تجربه سفر به روستا در ایجاد توسعه پایدار روستایی نقش دارد. از این رو خدمات ارائه شده باید به گونه ای باشد که منجر به رضایتمندی گردشگران شود.

بنابراین پیشنهاداتی به منظور بهره برداری از قابلیتهای روستا در راستای توسعه پایدار توریسم روستاییان ارائه شده است که از مهمترین آنها می توان به تشکیل انجمن توسعه گردشگری در روستا به منظور افزایش آگاهی و مشارکت مردم و مسولین روستا و طرح امکان سنجی، مکان یابی کمپ کویری(ایجاد اقامتگاه و مراکز پذیرائی در کویر) و برنامه های تفریحی در بیابان اشاره کرد.

جدول شماره (۱) جمع بندی آماری نظر ساکنین روستای فهرج در ارتباط با توسعه گردشگری در روستا

خیلی مخالفم	خیلی موافقم	مخالقم	نظری ندارم	موافقم	خیلی مخالفم	خیلی موافقم
2	17	1	4	59	فرآوانی	گردشگری به نفع مردم فهرج می باشد.
2.4%	20.5%	1.2%	4.8%	71.1%	درصد	
0	13	0	5	64	فرآوانی	در کل نظر شما در مورد توسعه گردشگری در روستا چیست؟
.0%	15.9%	.0%	6.1%	78.0%	درصد	
0	34	2	3	43	فرآوانی	آیا دوست دارید گردشگران بیشتری در روستا

خیلی موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالقم	خیلی مخالفم		
59	17	4	1	2	فراوانی	گردشگری به نفع مردم فهرج می باشد.
71.1%	20.5%	4.8%	1.2%	2.4%	درصد	
64	13	5	0	0	فراوانی	در کل نظر شما در مورد توسعه گردشگری در بینید؟
51.8%	41%	3.6%	2.4%	0%	درصد	
66	14	1	2	0	فراوانی	ایجاد اقامتگاه (هتل) و رستوران با توجه به معماری بومی روستا
79.5%	16.9%	1.2%	2.4%	.0%	درصد	
64	17	1	0	1	فراوانی	بهبود جاده و ایجاد وسیله نقلیه برای دسترسی راحت از شهریزد به روستا و بلعکس
77.1%	20.5%	1.2%	.0%	1.2%	درصد	
61	18	4	0	0	فراوانی	آموزش دادن مردم روستا و آگاه کردن آنها در زمینه فعالیتهای گردشگری
73.5%	21.7%	4.8%	.0%	.0%	درصد	
59	21	2	1	0	فراوانی	استفاده از کویر برای برنامه هایی مانند ماشین سواری در شن، شتر سواری و ...
71.1%	25.3%	2.4%	1.2%	.0%	درصد	
54	24	4	1	0	فراوانی	مشارکت دادن روستاییان در مدیریت و برنامه ریزی برای توسعه گردشگری
65.1%	28.9%	4.8%	1.2%	.0%	درصد	
52	27	3	1	0	فراوانی	احیا صنایع دستی بومی از طریق بافت فرش توسط روستاییان و فروش آن به گردشگران
62.7%	32.5%	3.6%	1.2%	.0%	درصد	
56	20	5	0	2	فراوانی	ایجاد منابع آب: چاه - تانکر آب و غیره
67.5%	24.1%	6.0%	.0%	2.4%	درصد	
65	17	1	0	0	فراوانی	کمک دولت (مانند دادن وام و تسهیلات) به روستاییان برای سرمایه گذاری در بخش گردشگری
78.3%	20.5%	1.2%	.0%	.0%	درصد	
62	19	2	0	0	فراوانی	ایجاد زیر ساخت هایی مانند: مرکز درمانی، سرویسهای بهداشتی، فروشگاه صنایع دستی و ...
74.7%	22.9%	2.4%	.0%	.0%	درصد	
57	25	1	0	0	فراوانی	استفاده از افراد بومی آموزش دیده به عنوان راهنما در آثار تاریخی روستا و کویر
68.7%	30.1%	1.2%	.0%	.0%	درصد	
60	21	2	0	0	فراوانی	مرمت آثار تاریخی روستا
72.3%	25.3%	2.4%	.0%	.0%	درصد	
59	21	3	0	0	فراوانی	احیا آثار تاریخی متروکه مانند قنات و تغیر

71.1%	25.3%	3.6%	.0%	.0%	درصد	کاربری آنها جهت بازدید گردشگران
43	36	3	1	0	فراوانی	تبلیغات و اطلاع رسانی (چاپ بروشور، کتاب راهنما و...)
51.8%	43.4%	3.6%	1.2%	.0%	درصد	
36	28	5	8	6	فراوانی	فراهم کردن امکان سرمایه گذاری توسط افراد غیر بومی
43.4%	33.7%	6.0%	9.6%	7.2%	درصد	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده

جدول شماره (۲) آزمون فرضیات

One-Sample Statistics						
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean		
فرضیه اول	83	4.6041	.041818	.04590		
فرضیه دوم	83	3.3997	.34985	.03840		
زیر فرضیه اول	83	2.3831	.38249	.04198		
زیر فرضیه دوم	83	2.8721	.24803	.02723		
زیر فرضیه سوم	83	2.4522	.47184	.05179		
زیر فرضیه چهارم	83	3.8664	.39634	.04350		
Test Value = 3						
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
فرضیه اول	34.947	82	.000	1.60418	1.5128	1.6954
فرضیه دوم	10.408	82	.000	.39968	.3233	.4761
زیر فرضیه اول	-14.693	82	.000	-61.677	-7.004	-.5333
زیر فرضیه دوم	-4.698	82	.000	-12.790	-.1821	-.0737
زیر فرضیه سوم	-8.607	82	.000	-.44587	-.54588	-.3428
زیر فرضیه چهارم	19.914	82	.000	.86637	.7798	.9529

جدول شماره (۳) جمع بندی آماری نظر ساکنین روستای فهرج در مورد پایداری اقتصادی

خیلی موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالقم	خیلی مخالفم		
1	21	2	51	8	فراوانی	گردشگری باعث کاهش بیکاری شده است.
1.2%	25.3%	2.4%	61.4%	9.6%	درصد	
2	17	29	31	4	فراوانی	در اثر گردشگری درآمد شما افزایش یافته است.
2.4%	20.5%	34.9%	37.3%	4.8%	درصد	
1	14	29	29	10	فراوانی	گردشگری منجر به افزایش اشتغال زنان روستا شده است.
1.2%	16.9%	34.9%	34.9%	12.0%	درصد	
0	8	30	34	11	فراوانی	در اثر گردشگری هزینه زندگی شما افزایش یافته است.
.0%	9.6%	36.1%	41.0%	13.3%	درصد	
0	10	8	38	27	فراوانی	در اثر گردشگری قیمت زمین افزایش یافته است.
.0%	12.0%	9.6%	45.8%	32.5%	درصد	
1.2%	18.1%	31.3%	41.0%	8.4%	درصد	
7	11	4	59	2	فراوانی	اشتغال جوانان در اثر گردشگری افزایش یافته است.
8.4%	13.3%	4.8%	71.1%	2.4%	درصد	
0	2	34	38	9	فراوانی	گردشگری منجر به تغییر شغل از کشاورزی به گردشگری شده است.
0	2.4%	41%	45.8%	10.8%	درصد	
33	46	1	2	1	فراوانی	گردشگری منجر به مهاجرت افراد از شهر به روستا شده است.
39.8%	55.4%	1.2%	2.4%	1.2%	درصد	
6	2	13	27	35	فراوانی	گردشگری منجر به زنده شدن صنایع دستی و غذاهای بومی و ایجاد اشتغال در این زمینه شده است.
7.2%	2.4%	15.7%	32.5%	42.2%	درصد	
8	14	4	45	12	فراوانی	سود حاصل از گردشگری نصیب شما می شود.
9.6%	16.9	4.8%	54.2%	14.5%	درصد	
1	5	25	44	8	فراوانی	روستاییان در برنامه ریزی، مدیریت و تصمیم گیری فعالیتهای گردشگری مشارکت دارند.
1.2%	6.0%	30.1%	53.0%	9.6%	درصد	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده

جدول شماره (۴) جمع بندی آماری نظر ساکنین روستای فهرج در ارتباط با پایداری اجتماعی - فرهنگی

خیلی موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالقم	خیلی مخالفم	فرآوانی	
35	42	1	5	0	فرآوانی	روستاییان به مکانهایی که گردشگران بازدید می کنند دسترسی دارند.
42.2%	50.6%	1.2%	6.0%	0%	درصد	
0	4	6	57	16	فرآوانی	با آمدن گردشگران امنیت روستا کاهش یافته است.
0%	4.8%	7.2%	68.7%	19.3%	درصد	
0	7	8	60	8	فرآوانی	با آمدن گردشگران شلوغی و سر و صدا افزایش یافته است.
0%	8.4%	9.6%	72.3%	9.6%	درصد	
0	2	5	43	33	فرآوانی	گردشگری باعث افزایش اختلاف بر سر زمین شده است.
0%	2.4%	6.0%	51.8%	39.8%	درصد	
1	15	26	34	7	فرآوانی	گردشگری منجر به افزایش دخالت زنان در تصمیم گیریها شده است.
1.2%	18.1%	31.3%	41.0%	8.4%	درصد	
38	33	7	3	2	فرآوانی	با آمدن گردشگران غرور شما نسبت به روستای خود افزایش پیدا کرده است.
45.8%	39.8%	8.4%	3.6%	2.4%	درصد	
33	46	1	2	1	فرآوانی	گردشگری حفاظت از مکانهای تاریخی روستا را افزایش داده است.
39.8%	55.4%	1.2%	2.4%	1.2%	درصد	
1	11	18	48	5	فرآوانی	گردشگری به آداب و رسوم و سنتهای روستا آسیب رسانده است.
1.2%	13.3%	21.7%	57.8%	6.0%	درصد	
20	53	1	7	2	فرآوانی	گردشگری منجر به افزایش آگاهی شما نسبت به حفاظت از محیط زیست و اثر تاریخی شده است.
24.1%	63.9%	1.2%	8.4%	2.4%	درصد	
3	6	11	54	9	فرآوانی	گردشگری در فعالیتهای افراد بومی اختلال ایجاد میکند.
3.6%	7.2%	13.3%	65.1%	10.8%	درصد	
0	14	6	55	8	فرآوانی	گردشگری باعث تغییر در زبان و لهجه مردم روستا شده است.
0%	16.9%	7.2%	66.3%	9.6%	درصد	
2	41	4	27	9	فرآوانی	گردشگری باعث تغییر در نحوه لباس پوشیدن مردم روستا شده است.
2.4%	49.4%	4.8%	32.5%	10.8%	درصد	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده

جدول شماره (۵) جمع بندی آماری نظر ساکنین روستای فهرج در ارتباط با پایداری زیست محیطی

خیلی موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالقم	خیلی مخالفم	فراوانی	در اثر گردشگری تخریب کویر و محیط طبیعی افزایش یافته است.
6	9	22	40	6	فراوانی	در اثر گردشگری تخریب کویر و محیط طبیعی افزایش یافته است.
7.2%	10.8%	26.5%	48.2%	7.2%	درصد	
1	16	12	47	7	فراوانی	گردشگری منجر به افزایش زباله در روستا و مکانهای عمومی شده است.
1.2%	19.3%	14.5%	56.6%	8.4%	درصد	
0	1	1	22	59	فراوانی	در اثر گردشگری روستایان دچار کمبود آب دچار کمبود آب شده اند.
0%	1.2%	1.2%	26.5%	71.1%	درصد	
8	52	4	12	2	فراوانی	گردشگری منجر به حفاظت از محیط زیست شده است.
9.6%	62.7%	10.8%	14.5%	2.4%	درصد	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده

جدول شماره (۶) ارزیابی میزان رضایت ساکنین روستا از گردشگری

خیلی زیاد	زیاد	نظری ندارم	کم	خیلی کم	فراوانی	از دست دادن فرهنگ و سنتهای بومی
2	33	1	34	13	فراوانی	از دست دادن فرهنگ و سنتهای بومی
2.4%	39.8%	1.2%	41.0%	15.7%	درصد	
1	39	4	32	7	فراوانی	روی آوردن جوانان به فرهنگ شهری
1.2%	47.0%	4.8%	38.6%	8.4%	درصد	
0	2	4	55	22	فراوانی	بروز نامنی
0%	2.4%	4.8%	66.3%	26.5%	درصد	
2	3	4	37	37	فراوانی	کمبود آب
2.4%	3.6%	4.8%	44.6%	44.6%	درصد	
2	31	2	38	10	فراوانی	تخریب آثار باستانی و محیط طبیعی (کویر)
2.4%	37.3%	2.4%	45.8%	12.0%	درصد	
1	29	1	39	13	فراوانی	تغییر بافت معماری سنتی روستا با ساخت ساختمانهای با معماری غیر بومی
1.2%	34.9%	1.2%	47.0%	15.7%	درصد	
1	39	3	30	10	فراوانی	آلودگی محیط روستا و محیط طبیعی
1.2%	47.0%	3.6%	36.1%	12.0%	درصد	
5	39	7	25	7	فراوانی	ورود افراد غیر بومی به روستا جهت اداره فعالیتهای توریستی
6.0%	47.0%	8.4%	30.1%	8.4%	درصد	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده

منابع و مآخذ:

- ۱- افتتاحی، ع.، مهدوی، د. پور طاهری، م. ۱۳۸۹. فرایند بومی سازی شاخصهای توسعه پایدار گردشگری روستایی در ایران. مجله پژوهشهای روستایی، ۱(۴): ۱-۴۲.
- ۲- امیدوار، ک. ۱۳۸۴. جاذبه های اکوتوریستی در طبیعت برهنه استان یزد. فصلنامه مطالعات گردشگری، ۹: ۱۱۷-۱۴۰.
- ۳- اولیا، ع. نصیریان، م. ۱۳۸۷. سالنامه آماری استان یزد. معاونت برنامه ریزی استانداری یزد. ۹۰۲ صفحه.
- ۴- اهلرز، ا. ۱۳۵۹. ایران: مبانی کشور شناسی جغرافیایی، جغرافیای طبیعی. محمد تقی رهنمایی. موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب. ۲۹۰ صفحه.
- ۵- ایرانی، ا. ۱۳۸۹. گفتگوی گسترش صنعت با آقای مازیار آل داوود در باره روستای گرمه.
<http://garmeh-village.blogspot.com/1389/06/14/post-1/>
- ۶- حسن پور، م.، احمدی، ز. الیاسی، ح. ۱۳۹۰. تعیین ظرفیت پذیرش گردشگری در مناطق بیابانی ایران نمونه موردی شهداد، مرنجاب- بندرریگ و مصر-فرحزاد. مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۴: ۱۷۷-۱۹۷.
- ۷- خانی، ف.، قاسمی، ا. قنبری نسب، ع. ۱۳۸۸. بررسی اثرات گردشگری ساحلی با تکیه بر نظر سنجی از خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: روستای چمنخاله، شهرستان لنگرود). فصلنامه جغرافیای انسانی، ۱(۴): ۵۱-۶۴.
- ۸- صالحی، ع. ۱۳۸۸. پتاسیل سنجی گردشگری پایدار روستایی در منطقه مهریز، استان یزد. کارشناسی ارشد برنامه ریزی گردشگری. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران. ۱۹۰ صفحه.
- ۹- غلامی، م. ۱۳۸۸. بررسی جاذبه های گردشگری مناطق کویری و بیابانی ایران با رویکرد توسعه اکوتوریسم پایدار (مقایسه تطبیقی با کشور امارات). کارشناسی ارشد برنامه ریزی گردشگری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران. ۲۰۰ صفحه.
- ۱۰- قبادیان، ع. ۱۳۶۹. سیمای طبیعی فلات ایران در ارتباط با بهره‌برداری کشاورزی - احیا و بازسازی منابع طبیعی کشور. دانشگاه شهید باهنر کرمان. ۴۸۰ صفحه.
- ۱۱- گی، چ. ۱۳۸۸. جهانگردی در چشم انداز جامع. علی پارسایان و محمد اعرابی. دفتر پژوهشهای فرهنگی. ۴۷۹ صفحه.
- ۱۲- مهدوی، م.، قدیری معصوم، م. قهرمانی، ن. ۱۳۸۸. اثرات گردشگری بر توسعه روستایی با نظرسنجی از روستاییان دره کن و سولقان. فصلنامه روستا و توسعه ۱۱(۲): ۳۹-۶۰.

۱۳-نمازی، ع. فخرالدین، ح. ۱۳۸۸. فرهنگ آبادیهای استان یزد شهرستان یزد. ۱۳۸۸. معاونت برنامه ریزی استانداری یزد. ۴۴صفحه.

- 1-Bell, S. and Morse, S. 2003. *Measuring Sustainability, Learning by Doing*, Earthscan, London. 206 p.
- 2-Butler, R.W. 1999. Sustainable Tourism: A state of the Art Review. *Tourism Geographies*, 1(1): 7-25.
- 3-Gee, C.Y., Sola, E. 1997. *International Tourism: A Global Perspective*. World Tourism Organization. 406 p.
- 4-Gunn, A.C. 2002. *Tourism Planning, Basics, Concepts, Cases*. Routledge, Newyork and London, Fourth Edition. 464 p.
- 5-Huttasin, N. 2008. Perceived Social Impacts of Tourism by Residents in the OTOP Tourism Village, Thailand, *Asia Pacific Journal Of Tourism Research*, 13(2): 175-191.
- 6-Lane, B. 1994. Sustainable Rural Tourism Strategies: A Tool for Development and Conservation, *Journal of Sustainable Tourism*, 2(1):, 18-21.
- 7-Mason, P. and Cheyne, J. 2000. Residents' Attitudes to Proposed Tourism Development, *Annals of Tourism Research*. 27(2): 391-411.
- 8-O'Gorman, K. McLellan, L.R. and Baum, T. 2007. *Tourism in Iran: central control and indignity in Tourism and Indigenous Peoples: issues and implications* by Richard Butler and Tom Hinch, Butterworth- Heinemann, Oxford, UK. 20 p.
- 9-Sharpley, R. 2003. *Rural Tourism and Sustainability in New Directions in Rural Tourism* by Hall D.R. Roberts, L. and Mitchell, M., England: ASHGATE. 237 p.
- 10-Sharpley, R. 2007. Flagship Attractions and Sustainable Rural Tourism Development: The Case of the Alnwick Garden, England, *Journal of Sustainable Tourism*, 15(2): 125-143.
- 11-Shen, F. Cottrell, S.P., Hughey, K., Morrison, K. 2009. Agritourism Sustainability in Rural Mountain Areas of China: A Community Perspective, *International Journal of Business and Globalization*, 3(2): 123-145.
- 12-Su, B. 2011. Rural Tourism in China, *Tourism Management*, 32(6): 1438-1441.
- 13-Swarbrooke, J. 1999. *Sustainable Tourism Management*, UK: CABI. 367 p.
- Telfer, D.J. and Sharpley, R. 2008. *Tourism and Development: Concepts and Issues*, Channel View. 394 P.
- 14-Vander, D. 2005. *Tourismscapes, an Actor-Network Perspective on Sustainable Tourism Development*. Wageningen University: Wageningen. 284 p.
- 15-WTO. 2004. *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guide Book*. 507 p.
- 16-WTO. 2007. *Sustainable Development of Tourism in Deserts Guide for Decision Makers*. Madrid, Spain. 70 p.